

GÜMÜŞHANE / KÜRTÜN'DEKİ KÜLTÜR VARLIKLARI
Cultural Heritages in Gümüşhane / Kürtün

Dr. Hüseyin YURTTAŞ*

ÖZ

Gümüşhane ve çevresinde yapılan 2007 Yüzeysel Araştırmasında, Kürtün ilçesi sınırları içerisindeki kale, cami, kilise, köprü ve çeşmeden oluşan kültür varlıkları tespit edilmiş, bunlara ait çizim, fotoğraflama ve bilgilendirme notları gerçekleştirilmiştir. Gümüşhane'nin Kürtün ilçesindeki kültür varlıkları bölgenin diğer eserleriyle benzerlik göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: Kürtün, Kültür, Sanat Eserleri.

ABSTRACT

During the surface survey in Gümüşhane and its environment castles, mosques, churches, bridges and fountains were determined within the Kürtün district. This study includes the technical drawings, photographing and explanation notes of these cultural heritages. All these cultural heritages show similarity with the other artworks in the area.

Keywords: Kürtün, Culture, Artwork.

Gümüşhane ve çevresinde yapılan 2007 Yüzeysel Araştırmasında, Kürtün ilçesi sınırları içerisindeki kültür varlıkları tespit edilmiş, bunlara ait çizim, fotoğraflama ve bilgilendirme notları gerçekleştirilmiştir. Kültür Bakanlığı izniyle tamamlanan yüzeysel araştırması, Yrd. Doç. Dr. Süleyman ÇİĞDEM başkanlığında Doç. Dr. Haldun ÖZKAN katılımıyla gerçekleştirilmiştir.

Gümüşhane'nin Eskiçağı, arkeolojisi ve sanat tarihi ile ilgili çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Mevcut eserlerde ilin tarihi M.Ö. 3. binlere kadar ifade edilmekte ise de bununla ilgili net bulgulara henüz ulaşamamıştır¹. Bu nedenle yapılan çalışma bölgenin tarihini aydınlatma açısından önemlidir. Yapılan yüzeysel araştırması sonucunda elde edilecek bulgu ve belgeler ışığında daha sağlıklı neticelere ulaşılabilecektir. Bölgenin tarihi çağları ile ilgili yazılı bilgilere, en erken Hitit kaynaklarında rastlanılmaktadır². Urartu Devletinin M.Ö. 585'lerde

* Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ G.Akagün Uslu, Gümüşhane ve Çevresi Tarihi-Sanat Eserleri, İstanbul, 1980, s.1.

² N.Adontz, Historie d'Armenie Les Origines du X.Siecleau VI, Paris, 1946, s.26; H. Ertem, Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini, Ankara, 1973, s.23; Süleyman Çiğdem

yıkılmasından sonra Urartu baş tanrısı Haldi'ye tapan insanların bir kısmının Gümüşhane ve civarına geldikleri, bu insanların bölgeye tanrıların isimlerini verdikleri belirtilmektedir³. Gümüşhane ve çevresinde günümüze kadar yapılan araştırmalarda Roma Dönemine kadar, bölgenin tarihine ışık tutabilecek bir yazıt ele geçmemiştir.

Doğu Karadeniz'deki Zigana Dağları ile Gümüşhane Dağlarını birbirinden ayıran ve güneydoğu - kuzeybatı doğrultusunda akarak Karadeniz'e ulaşan Harşit Çayının yerleştiği dar bir vadide, deniz seviyesinden yaklaşık 1150 m. yükseklikte kurulmuştur. Şehrin kurulduğu yerin Anemi, yakınında bulunan ve işletilmesi oldukça eski dönemlere kadar giden gömüş yataklarının varlığına dayandığı gibi bir taraftan da bu yerin eski bir ulaşım ekseninde bulunmasından kaynaklanır. Zira Doğu Karadeniz kıyılarının önemli liman şehri olan Trabzon'u İran Azerbaycan'ına bağlayan tarihi yol, Harşit Vadisini takip etmektedir. Gümüşhane yöresinin eski tarihi ve şehrin ne zaman kurulduğu hakkında kesin bilgi yoktur. Bununla birlikte şehrin ilk kurulduğu yerin, yukarıda belirtilen alanda olmadığı ve iki defa yer değiştirdikten sonra bugünkü mevkiine yerleştiği bilinmektedir. Gümüşhane ilk defa, günümüzde Canca adıyla bilinen ve bugünkü şehrin kuzeybatısında bulunan mahallenin olduğu yerde kurulmuştu. Bütün eski kaynakların tasvirlerine göre gümüş yataktan da bu mevkide bulunuyordu. Bu sebeple şehrin adı Türk kaynaklarında Canca biçiminde geçmektedir. İskender Döneminden sonra Pontus Devletinin, daha sonra da Roma İmparatorluğunun sınırları içine giren Canca Kalesi, bu İmparatorluğun ikiye ayrılmasından sonra da Doğu Roma (Bizans) sınırları içinde kaldı.

VII. yüzyıl sonları ile VIII. yüzyıl başlarında yöreye Müslüman Arapların akınları ulaştı. Şehir Müslümanlarla Bizanslılar arasında birkaç defa el değiştirdi. Harşit Vadisi ve bu arada Canca Kalesi (Gümüşhane) Selçukluların en erken ulaştığı yerler arasındadır. Tuğrul Bey Döneminde Selçuklular'ın Bizans'a karşı ka-

---

– Haldun Özkan – Hüseyin Yurttaş, “2002 Yılı Gümüşhane ve Bayburt İlleri Yüze Araştırması”, 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. II, Ankara, 2004, s. 167–178; Süleyman Çiğdem – Haldun Özkan – Hüseyin Yurttaş, “2003 Yılı Gümüşhane Yüze Araştırması”, 22. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. I, Ankara, 2005, s. 285–299; Süleyman Çiğdem – Haldun Özkan – Hüseyin Yurttaş, Nurettin Öztürk, “2004 Gümüşhane Yüze Araştırması”, 23. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. II, Ankara, 2006, s. 57–70; Süleyman Çiğdem – Haldun Özkan – Hüseyin Yurttaş, Nurettin Öztürk, “2005 Gümüşhane Yüze Araştırması”, 24. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. I, Ankara, 2007, s. 501–512; Haldun Özkan, “Gümüşhane Yüze Araştırmasının Ara Değerlendirilmesi ve 2004 Yüze Araştırmaları”, IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Erzurum, 2006, s. 361 – 368; S. Çiğdem, Gümüşhane Bölgesinin Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları, Erzurum, 2008, s.23.

³Akagün Uslu, s.2–3; A. Bryer-D. Winfield, The Byzantine Monoment and Topography of the Pontus, Washington, 1985, s.300.

zandığı ilk zafer olan Pasinler Ovasındaki savaştan (18 Eylül 1048) sonra Gümüşhane dolayları geçici de olsa bir süre Türklerin elinde kaldı. Malazgirt Savaşını kazanmasından sonra Erzincan yöresine hakim olan Emir Mengücek Gazi, Gümüşhane dolaylarını zapt ederek Erzincan İmaretine bağladı. Anadolu Selçukluları zamanında Gümüşhane, Harşit Vadisinden geçerek Maçka'ya kadar ilerleyen Melik II. Gıyâseddin Keyhüsrev ve atabēği Mübârizüddin Ertokuş kumandasındaki kuvvetler tarafından ele geçirildi. Moğol İstilasası başladıktan sonra Anadolu'nun birçok yeri gibi Gümüşhane ve çevresi de İlhanlıların hakimiyeti altına girdi. Akkoyunlular, Karakoyunlular arasında el değiştirdi. Zaman zaman da Trabzon Rum Devletinin idaresine girdi. Fatih Sultan Mehmed'in bu devlete son vermesi üzerine de Osmanlı topraklarına katıldı. Kanuni Sultan Süleyman döneminde şehrin yerindeki ilk değişiklik gerçekleşti. Yeni gümüş yataklarına daha yakın olan mevkide Süleymaniye Camii adı verilen bir cami ile bu cami çevresinde elli kadar evin inşası emredildi. Bu şekilde günümüzde Süleymaniye Mahallesi ya da Eski Gümüşhane adı verilen şehrin temelleri atılmış oldu. 1647 yılında buraya gelen Evliya Çelebi de maden yataklarının zenginliğini anlatıp bazısı kapalı, bazısı işleyen yetmiş gümüş madeni ocağı bulunduğunu, bu tarihte darphanesinin çalışmadığını, fakat üzerinde Canca yazılı sikkeler gördüğünü söyler. Evliya Çelebi'nin şehri ziyaret ettiği yıllardan önce sona eren IV. Murad Dönemi 1623–1640 şehrin yeni yerinde en fazla geliştiği dönemlerden biri olmuştur. XVIII. yüzyılda burada maden çıkarılması ve aynı yüzyılın ilk yansında gümüş sikke darbı sürdürülmüştür. XIX. yüzyılda maden ocaklarının önemini kaybettiği, 1847 yılında Gümüşhane'yi ziyaret eden Batılı seyyahlardan Hommaire de Kellin bu konuya hiç temas etmemesinden de anlaşılmaktadır. I. Dünya Savaşının ardından yeni şehirde henüz resmi daireler inşa edilmeğinden idari binalar olarak Harşit Vadisinde eskiden beri mevcut yazlık konaklardan faydalanıldı. 1922 yılında Hükümet Konağı yapılıncı idare burada çalışmaya başladı. Bundan sonra konut sayısı da arttı. 1922'de dört beş konak ve birkaç handan ibaret olan Gümüşhane zamanla büyüdü. Cumhuriyet Döneminden sonra da bütün ticaret ve yönetim etkinliği Harşit Vadisindeki yeni Gümüşhane'de toplandı⁴.

Süme Gözetleme Kulesi: Süme Kürtün'e bağlı Özkürtün Beldesinin 4 km. kuzeybatısında Torul-Kürtün-Tirebolu yolu üzerinde yer almaktadır. Ayrıca bu yol Erikbeli Yaylası- Kadırğa Yaylası-Tonya-Vakfikebir yolu üzerinde de yer almaktadır. Süme Deresinden 205 m. yükseklikteki gözetleme kulesi ana kaya üzerine oturmuş bir Ortaçağ kalesidir. Günümüzde kuzeyindeki tepe ile bağlantısı kesiktir. Bu nedenle gözetleme kulesine çıkmak çok zordur. Moloz taş malzeme kullanılarak yapılan kulenin kuzey duvarı 1.00 m.

⁴ M. Tuncel, "Gümüşhane" Mad. TDV. İslam Ansiklopedisi, C.14, İstanbul, 1996, s.273–276.

genişlikte, 58.00 m. uzunluğundadır⁵. Duvar örgüsünde yer yer ahşap hatılların kullanıldığı dikkat çekmektedir. Yıkık olan duvarların dışında, gözetleme kulesi içerisinde başka bir yapının mevcudiyetine rastlanılmamıştır (Resim:1, 2).

Resim 1: Süme
Gözetleme Kulesi

Resim 2: Süme
Gözetleme Kulesi

Sarıbaba Değirmen Köprüsü: Sarıbaba Kürtün'ün 34 km. güneyindedir. Söğüteli Deresi üzerine kurulmuştur. 29.70 m. uzunluğunda, 2.45 m. genişliğindeki köprünün kemer açıklığı 12.00 m.'dir. Köprünün korkuluk tepe noktası, su seviyesine 7.70 m.'dir. Sivri kemerli tek gözlü bir köprüdür (Resim: 3). Köprünün kemeri kesme taştan, tabliye ve tempan duvarları moloz taştan inşa edilmiştir. Tabliyenin iki yanındaki korkuluklar 0.30 m. genişliktedir. Köprü günümüzde harap bir vaziyettedir. Kuzeyinde ve kuzey doğusunda birer değirmenin varlığı kalan izlerden anlaşılmaktadır.

⁵ Bryer-Winfield, s. 47, 64, 144. ; Çiğdem, s. 69.

Resim 3: Sarıbaba Değirmen Köprüsü

Söğüteli Camii: Söğüteli Kürtün'ün 36 km. güneyindedir. 8.60 x 8.37 m. ebatlarındaki cami moloz taş örgülü ve çamur sıvalıdır. Üzerindeki kitabesinden H.1286-M.1869 tarihli olduğu anlaşılmaktadır. Rakamla verilen tarihinden başka, herhangi bir yazıt yoktur. Doğu cephesinin kuzey köşesine yakın olan girişi kesme taştan yuvarlak kemerlidir. Özensiz duvar işçiliğinde yer yer kesme taşlar da kullanılmıştır. Güneyde iki, doğuda üç küçük pencere ile içerisi aydınlatılmıştır. Kuzey kısımda mahfilin olduğuna dair izler bulunmaktadır. Cami ahşap hatılların taşıdığı bir ahşap örtüye sahiptir. Dıştan saca kaplıdır. Mihrabı oldukça sadedir. Ahşap minberin bir özelliği yoktur. (Resim: 4, 5).

Resim 4: Söğüteli Camii

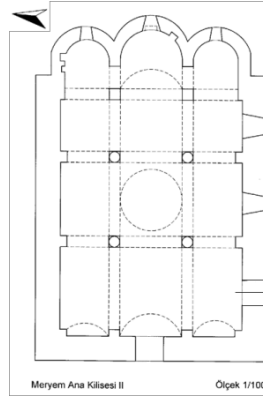

Resim 5: Söğüteli Camii

Söğüteli Yıkık Kilise (Meryam Ana Kilisesi I): Yaylalı Orta Mahallede bulunan Meryemana Kilisesi 11.00 x 7.40 m. ebatlarında tek neflidir. Kilisenin üslup özelliklerinden hareketle XIX. yüzyıl eseri olduğu anlaşılmaktadır. Apsisi içten yarım yuvarlak dıştan beş köşeli olarak

düzenlenmiştir. Üzeri beşik tonozla örtülü olduğu anlaşılan kilise harap bir durumdadır.

Meryem Ana Kilisesi II: Kilise Kürtün'ün 39 km güneyinde yer alan Yaylalı Köyündedir. Kilisenin plan ve mimari özellikleri dikkate alındığında XIX. yüzyıl eseri olduğu anlaşılmaktadır. Orta Mahallede bulunan kilise 12.70 x 7.80 m. ebatlarında, üç nefli bir bazilika olup kiboryon girişlidir (Çizim:1). Güney cephede yer alan kiboryonun bağımsız taşıyıcıları tamamen ortadan kalkmış, duvara bitişik olan taşıyıcılar ise sökülmüştür. Giriş düzgün kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Kilisenin duvarlarında kesme taşla beraber moloz taş malzeme kullanılmıştır. Kilisenin hemen güneyinde bir ayazma ve kuzeybatı köşesinde sonradan ilave edilmiş bir fırın bulunmaktadır. Ayazma, bölgede orijinal özelliklerini koruyarak günümüze ulaşması bakımından önemlidir. 1.85 x 1.87 m. ölçülerinde eyvan tarzında üzeri beşik tonoz örtülü bir alandan, yuvarlak kemerli küçük bir giriş ile içeride 4.00 x 3.50 m ölçülerinde üzeri yine beşik tonoz örtülü ayazmanın kaynağının önündeki ikinci mekâna ulaşılmaktadır. Burası son derece düzgün kaliteli bir kesme taş işçiliğine sahiptir (Resim: 6–10).

Çizim 1: Yaylalı Meryem Ana Kilisesi II

Resim 6: Yaylalı
Meryem Ana Kilisesi II

Resim 7: Yaylalı
Meryem Ana Kilisesi II Ayazma

Resim 8: Yaylalı
Meryem Ana Kilisesi II Ayazma

Resim 9: Yaylalı
Meryem Ana Kilisesi II

Resim 10: Yaylalı
Meryem Ana Kilisesi II

Orta Mahalle Köprüsü: Meryem Ana Kilisesinin batısına yer alan yuvarlak kemerli tek gözlü küçük ölçülerdeki köprü, 5.40 m. uzunluğunda 2.83 m. genişliğindedir. Köprü'nün kemeri kesme taştan, tabliye ve tempan duvarları moloz taşandır. Kilise yolu üzerindeki dereyi aşmak için inşa edilmiştir.

Orta Mahalle Çeşmesi I: Orta Mahallede bulunan bu eyvan türü çeşme 4.40 m. genişliğinde 2.20 m. yüksekliğinde olup tek lülelidir (Resim:11). Mimari bir özelliği yoktur. Yöredeki diğer çeşmelerle benzerlik gösterir. Malzemesi moloz taştır.

Resim 11: Yaylalı Orta Mahalle Çeşmesi I

Orta Mahalle Çeşmesi II: Orta Mahallede bulunan eyvan türü ikinci çeşme de 2.70 m yüksekliğinde 4.50 m. genişliğinde olup, sivri kemerli tek lülelidir (Resim: 12). I. çeşmeye göre daha sağlamdır. Eyvan düzgün kesme taş işçiliğe sahiptir. Çeşmenin kemer köşelikleri ve üst örtüsü yıkıktır.

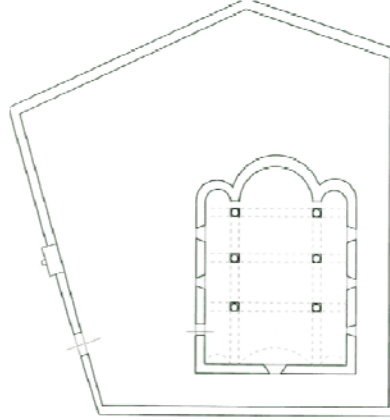

Resim 12: Yaylalı Orta Mahalle Çeşmesi II

Meryem Ana Kilisesi III: Yaylı Köyü Yukarı Mahallede yer alan kilisenin etrafı bir duvar ile çevrilmiştir. Kilisenin plan ve mimari özellikleri dikkate alındığında, bölgedeki diğer birçok kilise gibi XIX. yüzyılda yapıldığı anlaşılmaktadır. Kilise alanına kuzey yönünde açılan bir bahçe kapısıyla girilmektedir. Bu kapının hemen yanında bir çeşme bulunmaktadır. Bahçenin batı kesimine yerleştirilen kilise 10.55 x 9.70 m. ebatlarında üç nefli bazilikal planlıdır (Çizim: 2). Doğuda üçlü apsis düzenlemesi içten ve dıştan yarım yuvarlak planlı olarak düzenlenmiştir. Günümüzde apsisler kısmen tahrip

olmuştur. Üst örtüsü sağlam olup içten beşik tonoz, dıştan kırma çatıdır. Çatının üzeri bölgedeki diğer kiliselerde olduğu gibi sal taşlarla kapatılmıştır. Giriş kuzey duvarının batı ucuna yakındır. Basık yuvarlak kemerli eve sade bir işçiliğe sahiptir. Girişin üzerinde yuvarlak kemerli bir alınlık bulunmaktadır. İç mekân mazgal pencereler ile aydınlatılmıştır. Kalan izlerden içerisinin freskolarla kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Bahçe duvarlarında, kilisenin kapı, pencere ve duvarlarının alt seviyelerinde düzgün kesme taş kullanılmıştır. Bahçesinin içerisinde mezar taşları bulunmaktadır. (Resim: 13-15).

Çizim 2: Yaylalı Köyü Meryem Ana Kilisesi III

Resim 13: Yaylalı
Meryem Ana Kilisesi III

Resim 14: Yaylalı
Meryem Ana Kilisesi III

Resim 15: Yaylalı
Meryem Ana Kilisesi III

Gümüşhane'nin Kürtün ilçesinde yer alan kültür varlıkları, bölgenin diğer eserleri ile benzerlik göstermektedir. Gümüşhane ve çevresinin dağlık bir arazi olması dolayısıyla, kale ve gözetleme kuleleri çok sayıdadır. Vadiler ve yollar bunlarla denetim altında tutulmuştur. Köprüler harpuşa tarzında ve tek gözlüdür. Kemerlerinde kesme taş, diğer yerlerinde moloz taş kullanılmıştır. Camiler küçük ölçülerde ve sade bir işçiliğe sahiptir. Çeşmeler bezemesiz, kitabesiz ve eyvan tarzındadır. Bölgedeki diğer kiliselerde olduğu gibi Kürtün'de yer alan kiliseler XIX. yüzyılda yapılmış olup tek veya üç nefli küçük ölçülerdeki yapılardır.

KAYNAKLAR:

- ADONTZ, N., *Historie d'Armenie Les Origines du X.Siecleau VI*, Paris, 1946.
- AKAGÜN USLU, G., *Gümüşhane ve Çevresi Tarihi-Sanat Eserleri*, İstanbul, 1980.
- BRYER, A.-WINFIELD, D. *The Byzantine Monoment and Topography of the Pontus*, Washington, 1985.
- ÇİĞDEM, Süleyman – ÖZKAN, Haldun – YURTTAŞ, Hüseyin, ÖZTÜRK, Nurettin, “2004 Gümüşhane Yüzey Araştırması”, 23. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. II, Ankara, 2006, s. 57–70.
- ÇİĞDEM, Süleyman – ÖZKAN, Haldun – YURTTAŞ, Hüseyin, ÖZTÜRK, Nurettin, “2005 Gümüşhane Yüzey Araştırması”, 24. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. I, Ankara, 2007, s. 501–512.
- ÇİĞDEM, Süleyman, *Gümüşhane Bölgesinin Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları*, Erzurum, 2008.
- ÇİĞDEM, Süleyman–ÖZKAN, Haldun–YURTTAŞ, Hüseyin, “2002 Yılı Gümüşhane ve Bayburt İlleri Yüzey Araştırması”, 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. II, Ankara, 2004, s. 167–178.
- ÇİĞDEM, Süleyman–ÖZKAN, Haldun–YURTTAŞ, Hüseyin, “2003 Yılı Gümüşhane Yüzey Araştırması”, 22. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. I, Ankara, 2005, s. 285–299.
- ERTEM, H., *Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini*, Ankara, 1973.
- ÖZKAN, Haldun “Gümüşhane Yüzey Araştırmasının Ara Değerlendirilmesi ve 2004 Yüzey Araştırmaları”, IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Erzurum, 2006, s. 361 – 368.
- TUNCEL, M., “Gümüşhane” Mad. TDV. *İslam Ansiklopedisi*, C.14, İstanbul, 1996, s.273–276.